

Středoevropský slovanský trojúhelník – mýtus, nebo realita?

LUDVÍK ŠTĚPÁN (BRNO)

Na počátku jedenadvacátého století se ve středoevropském prostoru mnohé vztahy (i mezi literaturami) relativizují, přeskupují, přehodnocují a nově koncipují. Impulsem k tomu bezpochyby byla změna politických, společenských a kulturních poměrů po roce 1989, zejména pak (v naší realitě) přeskupení státních útvarů, tedy vznik nových samostatných států České republiky a Slovenské republiky. Ve vývojovém kontextu však zůstala vztahová konstanta malých slovanských literatur (české a slovenské) k velké literatuře slovanské (polské). V kulturních a literárních vztazích došlo pouze k proměně formální, když vnější vztahová dichotomie se změnila na trichotomii, i když ve skutečnosti (ve smyslu národním, ve smyslu existence samostatných jazyků českého a slovenského a literatur české a slovenské) jí byla už dávno.

Je třeba si však uvědomit, že tomu tak nebylo od počátku. Pakliže kořeny obou slovanských národů a jejich jazyků a literatur jsou pevně ukotveny ve Velké Moravě, která realizací cyrilometodějské mise položila základ společnému slovanskému písemnictví prostřednictvím staroslověnské literární kultury, cesty ke vzniku samostatných celků české a slovenské literatury, ve středoevropské kontextu s literaturou polskou, byly odlišné.

Vzpomenout je nutno především „patronát“ staročestiny při vzniku překladů bible a liturgických textů v Polsku a vývojové vztahy v této bipolární situaci v dalších obdobích. Ale zejména je třeba vyjít – pokud jde o literární tvorbu – ze situace ve středoevropském prostoru (a obdobně tomu bylo i ve středoevropsko-balkánském prostoru slovanském) v období nových humanisticko-barokních proudů od 17. století. Slavomír Wollman spatřoval důležitý moment tohoto vývoje (když psal o vzniku nových forem a tím i základů nových literárních skutečností) ve střetu protestantského a protireformačního školství v Čechách, na Slovensku, v Uhersku a v Polsku a ve vzniku moderního didaktického žánru s celoevropským dosahem v díle J. Á. Komenského.¹

¹ Viz kapitolu *Žánrová struktúra slovanských literatúr*, in: Wollman, Slavomír:

„*Súčasne sa na základe staršej tradície a pre aktuálnu potrebu dotvárali osobitné národné obsahové formy historickej rozpravy i slovansky tendenčného traktátu, slúžiace boju za obnovu samostatnosti, za prekonanie kmeňovej roztrieštenosti...*“ uvedl Wollman.² A dále poznamenal, že k dalším důležitým změnám docházelo v období revolučního vění v Evropě v 18. a v 19. století. „*V rozličných častiach Európy bola viacmenej vedomým cieľom široko dostupná, celonárodná literatúra.*“³

Už existující svěbytná česká literatura v tomto období, kdy evropskou literární tvorbu opanoval romantický pohled na skutečnost, prošla vývojem, v němž tentokrát kromě západoevropských literatur převzala „patronát“ polská romantická literatura.⁴ Pokud jde o slovenskou literaturu, která v té době teprve vznikala, Stanislav Šmatlák připomněl tzv. *vyčleňování* z většího celku, když „*pre literárnu aktivitu Slovákov až do konca 18. storočia takýmto kultúrno-jazykovým médiom popri latinčine bola predovšetkým spisovná čeština*“, přičemž v té době „*predstava o existenci nejakej etnicky samostatnej slovenskej literatúry bola väčšmi než problematická*“.⁵

Je tedy možné připustit, že od 19. století se česká i slovenská literatura vyvíjejí každá relativně samostatně, i když vzájemné plodné ovlivňování (a souběžně i vymezování se, pokud jde o slovenskou literaturu) pokračovalo nadále. A nadále trvalo ovlivňování ve středoevropském slovanském kontextu – pokud pomínu vlivy jiných literatur, zejména literaturou polskou. Samozřejmě, zcela stranou ponechávám vztahy českých intelektuálů, především literátů, s intelektuály a literáty srbskolužickými a vlivy české literatury na literatury hornolužickou a dolnolužickou.

Přece jenom se však tento vývoj odehrával v jisté míře česko-slovenské a slovensko-české kulturní vzájemnosti,⁶ i když možná by bylo lépe užít Wollmanův termín *spolunáležitosť*, tzn., že i vývoj kulturních a literárních vztahů česko-polských a slovensko-polských byl touto vzájem-

Porovnávací metoda v literární vědě, Bratislava 1988.

² Tamtéž, s. 150.

³ Tamtéž, s. 151.

⁴ Viz moji studii *Některé souvislosti polské, slovenské a české romantické literatury*, in: *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Brněnské texty k slovakině VI* (eds. I. Pospíšil, M. Zelenka), Brno 2004.

⁵ Šmatlák, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry. Od stredoveku po súčasnosť*, Bratislava 1988, s. 18.

⁶ Tato kulturní vzájemnost vždy vycházela ze společných historických kofenů a měla v každém období konkrétní kontaktové a typologické souvislosti, přičemž společný jí byl vztah k vyšším vrstvám meziliterární struktury, i když vymezování se odehrávalo i ve vlastní (česko-slovenské) rovině.

ností (spolunáležitostí) ovlivněn. K prohloubení vzájemnosti došlo zvláště po vzniku Československé republiky v roce 1918,⁷ jež však na vztahy s Polskem měla různou účinnost, také v souvislosti se začleňováním se české a slovenské literatury do evropského kontextu⁸ a díky vlivům dalším, mj. v širším smyslu slovanským, v rámci různě pojímaných a chápaných meziliterárních společenství.

Je samozřejmé, že česko-polské a slovensko-polské vztahy byly viditelnější především směrem k oběma menším slovanským literaturám, i když ani směr opačný není pominutelný. Jako příklad uvedu projekt katovického nakladatelství Śląsk, svého času (ve druhé polovině dvacátého století) velice ceněnou edici *Biblioteka Pisarzy Czeskich i Słowackich*. Právě osud této edice, jako mnoha dalších česko-polsko-slovenských projektů, je pro rozvíjejícího jedenadvacátého století, tedy pro počátek třetího tisíciletí, symptomatický.

Se vstupem dotčených zemí (Česka, Polska a Slovenska) do Evropské unie a se zvolna se prohlubující integrací na evropské úrovni, dochází totiž k mnoha dezintegracím na úrovních národních. V obecné rovině na to např. poukázal Stanisław Konopacki, když tvrdil, že v dnešním světě, který si libuje v chaosu a fragmentaci, nicméně existuje touha po rovnováze mezi ingerencí a neingerencí.⁹ To je hnací motor a šance pro základní články globalizující se Evropy, pro regiony, které jsou i základními prvky novodobé vzájemnosti, dvou či vícestranné spolupráce. Přičemž nejde o shora „nadirigovanou“ spolupráci, jak jsme toho byli svědky v „lidovědemokratické“ či „socialistické“ skutečnosti, ale o spolupráci, která vyplývá z potřeb daných regionů.

Příkladem typického regionu, který přesahuje mnohé hranice, je Slezsko. Teritoriálně zasahuje do území spojených s dnešními státními útvary Polska, Česka, Slovenska, ale i Německa – a je to region výrazně multilingvální a multikulturní, v němž průniky, integrace a dezintegrace na nižších

⁷ Kupodivu i díky, a možná právě navzdory některým excesům ve vzájemných vztazích, zejména pokud jde o někdy dosti vyhraněný český nacionalismus v meziválečném období a slovenský nacionalismus v období druhé světové války.

⁸ Tento proces byl pochopitelně složitější, zejména pokud jde o slovenskou literaturu, která nutně procházela dalšími fázemi „vymezování se“, zejména vůči literatuře české a maďarské, nezanedbatelné jsou rovněž diferenciaci konfesní a samozřejmě politické. Viz mj. Káša, Peter: *Medzi estetikou a ideológiou. Literárnohistorické a komparatistické štúdie*, Prešov 2001.

⁹ Viz Konopacki, Stanisław: *Integracja Europy w dobie postmodernizmu*, Poznań 1998.

úrovních, vzájemné ovlivňování lidí různě politicky, společensky, kulturně atd. vybavených jsou permanentní a historicky podložené. Potřebu analýzy těchto vlivů pociťují samozřejmě zejména v Polsku, na jehož území se nachází největší část regionu, který je navíc na polské straně vnitřně bohatě diferencovaný a v souvislosti s integrací globalizující se Evropy zaznamenává nejvíce dezintegračních pochodů.

Mnohé z nich se snaží analyzovat a následně zachytit různé vědecké konference či publikace. Alespoň dva příklady. Nedávno jsem se zúčastnil polsko-německého sympozia *Identita Dolního Slezska – Evropská identita*, které mělo poukázat na některé rysy národního a společenského povědomí, dějin, kultury a literatury této části slezského regionu z dnešního pohledu, nicméně v historické perspektivě.¹⁰ V závěru minulého století vyšla kniha polské badatelky Krystyny Kossakowské-Jarosz,¹¹ která je zase analýzou kultury, hlavně té literární, Horního Slezska, ovšem na podloží tržních fenoménů a masové, tedy populární kultury a literatury.

Nechci rozebírat jednotlivé aspekty konaného sympozia či vydané knihy. Pouze bych chtěl upozornit na otázku, která je latentně přítomna v celém dnešním slezském regionu, lokálně dostředivou, v kontrastu s integračními evropskými tendencemi: Jsou Slezané národ? V panelové diskusi sympozia jsem použil příklad z regionu poblíž česko-moravsko-rakouské hranice v meziválečném období. Lidé, kteří tam tehdy žili, mluvili česky a německy a rozuměli oběma jazykům; neptali se po národnosti, spojovaly je problémy regionu a doby.

A to je asi problém, který jsem vytkl do titulu svého příspěvku (*Středo-evropský slovanský trojúhelník – mýtus, nebo realita?*) a jež před sebou mají lidé jedenadvacátého století, ať žijí kdekoli a mluví jakýmkoliv jazykem. Tváří tvář středoevropskému areálu, který je součástí globálně uspořádaného a v mnohém centrálně řízeného evropského celku, existují problémy, které kulturu Polska, Česka a Slovenska spojují. Především politické a společenské.

Leccos naznačuje pravolevá politická houpačka v Polsku a na Slovensku a obdobně se dávající do pohybu v České republice. Taková situace nevyvěrá pouze z materiální úrovně obyvatel, procenta nezaměstnanosti, ještě nepřfliš pevné ukotvenosti demokracie, vymahatelnosti práva atd. Ale

¹⁰ *Tożsamość Dolnego Śląska – Tożsamość Europejska*. Sympozjum i spotkania 2005, 3–5 listopad 2005, Pałac Krasków, Dolny Śląsk.

¹¹ Kossakowska-Jarosz, Krystyna: *Śląsk znany. Śląsk nie znany. O kulturze literackiej na Górnym Śląsku przed pierwszym progiem umasowienia*, Opole 1999.

možná i např., jak tvrdí Lajos Grendel, ze specifika střední Evropy, již tvoří malé státy, v nichž jejich občané trpí klaustrofobií.¹²

O mnohém vypovídá trivializace kultury prostřednictvím masáže mozků ve formě tzv. reality show, které do ústraní odsouvají skutečné umění a kulturu, tedy i literaturu. Nepominutelná je z materializace kultury vyplývající nedostatečnost duchovních rozměrů života, která na jedné straně souvisí zejména s laicizací a materializací společnosti, na druhé straně pak s koketováním křesťanských církví s mocí a politikou a s nedostatečným důrazem na vlastní evangelizační poslání,¹³ což v důsledcích v jedné rovině do budoucna formuje obsah umění a kultury.

Příkladem dotýkajícím se přímo vědeckých disciplín je neúplnost a parciálnost práce komisí humanitních věd při ministerstvech školství České republiky, Polské republiky a Slovenské republiky. Existují dvoustranné komise česko-polská a polsko-česká a slovensko-polská a polsko-slovenská; neexistují komise česko-slovenská a slovensko-česká; neexistuje koordinace či společná trojstranná spolupráce, která by logicky měla vyústit (vzhledem k jedinečnosti postavení slovanských zemí ve střední Evropě) ve společnou trojstrannou komisi. A přece existují nadregionální problémy, jež by taková trojstranná česko-polsko-slovenská komise humanitních věd mohla a měla řešit. Zejména ty, které vycházejí ze společných historických kořenů, jsou v centru pozornosti současných vrstev společnosti a v důsledcích mají přímý i nepřímý dopad na obsah umění a kultury.

Je tedy středoevropský slovanský trojúhelník mýtus, nebo realita? V soudobé konstelaci nejde o „národní“ hru, národy jsou dané státními celky, v nichž stále větší roli však hrají multietnické principy, přičemž v údajích o národech jsou zakódovány i znaky „vzájemnosti“. Specifické regiony tří státních celků musí řešit závažné problémy vyplývající především ze společenské identity v rámci celé Evropy,¹⁴ i když její západní

¹² Srovnej Grendel, Lajos: *Středná Európa a jej príznaky*, in: *Moja vlasť*, Absurdistan, Bratislava 1998.

¹³ Tento příklad uvádí George Weigel v souvislosti se strategií papeže Jana Pavla II. při obnově aktivity katolické církve koncem sedmdesátých let ve Francii, kdy do čela tamní církevní provincie jmenoval kontroverzního konvertitu Arona Lustigera, který pracoval nejdříve se studenty a intelektuály. Viz *Konverze začíná u intelektuálů*, in: kapitola Petr mezi námi (přel. Jana Zvěřinová), Weigel, George: *Svědék naděje*, vyd. druhé, Praha 2000.

¹⁴ Rubem identity každého regionu v multikulturní a multietnické společnosti, jimiž středoevropské regiony jsou nebo k nim zcela zřetelně míří, je nacionalismus, sebestřednost majoritní části společnosti a uzavřenost vůči minoritám. – To

část se o nově „připojené“, tzv. východní části, jak nás dosavadní zkušenosti poučily, příliš nezajímá.

Tzn., že zbývá druhá cesta: je nutno se prezentovat. Ukázat přednosti a originalitu konkrétních regionů slovanského středoevropského celku, které byly vůči Západu (a nejen vůči němu) čtyřicet let izolovány a aktivně se vymezit vůči regionům v rámci celků, jež spojuje historický a jazykový vývoj (románský, germánský atd.). To znamená nabídnout i specifika literatury – abych nechodil pro příklad daleko, třeba jedinečnost dnes živých vypravěčských žánrů.¹⁵

Pro futurum to může znamenat obdobnou situaci, již charakterizoval mnou na počátku zmiňovaný Slavomír Wollman. Tvrdil, že revoluční procesy v Evropě na přelomu 18. a 19. století měnili „*spoločenskú štruktúru, myšlienkovú a kultúrnu atmosféru, uskutečňovala sa postupne všade hlboká premena žánrovej štruktúry literatúry, prirodzene v každej krajine alebo oblasti podľa konkrétnych spoločenských a literárnych podmienok*“.¹⁶

je daleko významnější problém otevírání se Evropě, nikoli ten většinou proklamovaný – vstoupili jsme do Evropy a musíme se jí otevřít, který je falešný, protože žádný středoevropský stát do Evropy nevstoupil, všechny v ní byly a jsou, pouze si musí srovnat kritéria existence v novém, širším společenském kontextu.

¹⁵ V kontextu polské literatury jde o *gawędu*, v české a slovenské literatuře o žánry, které jsem pracovním nazval *naranda* a *navrávačka*. Viz např. moji studii – Štěpán, Ludvík: *Charakteristické rysy specifických vypravěčských žánrů v některých slovanských literaturách*, in: *Česká slavistika 2003. České přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů*, Ljubljana 15. – 21. 8. 2003 (eds. I. Pospíšil, M. Zelenka), Praha 2003.

¹⁶ Wollman, Slavomír: *Porovnávací metoda v literární vědě*, op. cit., s. 151.